

УДК 929.75

**Введення нових почесних звань у нагородну систему УРСР
в 60-ті роки ХХ сторіччя**

В.М. ВОРОНІН

Державна архівна служба України, м. Київ, Україна, E-mail: vvoronin@archives.gov.ua

Авторське резюме

Розширення інституту почесних звань у 60-ті роки минулого століття стало надзвичайно важливим внеском у справу розвитку і вдосконалення нагородної системи Радянської України. Особливого значення цьому процесу надає те, що до набуття Україною державної незалежності саме інститут присвоєння почесних звань був головною складовою вітчизняної нагородної системи. При цьому всі нагородні нововведення того часу пройшли випробування часом і згодом модернізований інститут присвоєння почесних звань став важливою складовою нагородної системи вже незалежної України. Головною передумовою активного розвитку інституту присвоєння почесних звань стало те, що в цей час відчутно змінилася політика нагороджень, яка була спрямована на більшу масовість. Це пояснювалось тим, що радянський керівник того часу М.С.Хрущов намагався будь-якими шляхами розширити свою політичну підтримку як серед партійно-державного державного апарату та еліти наукової і творчої інтелігенції, так і серед широких верств населення міст і сіл. В умовах зниження рівня життя населення, зростання споживчих цін на продукти та постійного непродуманого реформування системи управління, коли особистий авторитет глави держави і партії значно знизився, саме практикою масового нагородження представників різних верств радянського суспільства Перший секретар ЦК КПРС намагався розширити базу своєї підтримки.

Ключові слова: Нагородна система, нагороди, Українська РСР, інститут присвоєння почесних звань, Укази Президії Верховної Ради, знаки нагород, фалеристика.

**Introduction of new honors system in the awarding of the USSR in 60th years of
the twentieth century**

V.M. VORONIN

State archival service of Ukraine, Kyiv, Ukraine, E-mail: vvoronin@archives.gov.ua

Abstract

Extension Institute honors in the 60-ies of the last century was an extremely important contribution to the development and improvement of the award of the Soviet Ukraine. Of particular importance to this process provides that before Ukraine gained independence institute is awarding honorary degrees has been a major component of the national award system. Moreover, all the innovation Award at the time the test of time and subsequently modernized institution conferring honorary titles has become an important component of reward system is independent Ukraine. The main prerequisite for the active development of the institution conferring honorary titles was that at the time the policy has changed significantly awards, aimed at larger mass. This is explained by the fact that the Soviet leader at the time of N.S. Khrushchev tried any ways to expand its political support among the party-state apparatus of the state and the elite scientific and intellectual community and among the general population of cities and villages. In the face of declining living standards, consumer food prices and ongoing reform of irresponsible management, personal authority when the president and the party has dropped significantly, it is the practice of awarding mass of different segments of society Soviet First Secretary of the Central Committee of the Communist Party tried to broaden the base of his support.

Key words: Reward system, rewards, Ukrainian SSR, Institute of honorary titles, Decrees of the Presidium of the Supreme Soviet, marks awards, phaleristics.

Розширення інституту почесних звань у 60-ті роки стало надзвичайно важливим внеском у справу розвитку і вдосконалення нагородної системи УРСР. Особливого значення цьому процесу надає те, що до початку 90-х років саме інститут присвоєння почесних звань був головною складовою вітчизняної нагородної системи. При цьому всі нововведення того часу пройшли випробування часом і згодом стали важливою складовою нагородної системи вже незалежної України. В класичній праці з історії розвитку української фалеристики «Українська фалеристика. З історії нагородної спадщини» наведено статистику нагороджень УРСР почесними званнями, що демонструє їх постійне зростання саме у 60-ті роки.

Якщо в 1953 році було нагороджено 224 особи, то вже в 1960 році – 392. Переважно більшість 60-х років характеризує тенденція до стійкого зростання (за винятком тільки 1960 року, коли їх кількість різко знизилася завдяки тому, що у цей час проходило реформування нагородної системи), а в їх другій половині воно стає особливо значним [1, с.331].

Продемонструємо цю динаміку, починаючи з 1962 року, коли було нагороджено 373 особи. В 1963 році було нагороджено 232 особи (що пояснюється хрущовськими реформами адміністративного та партійного апарату управління, що тимчасово ускладнило процес підготовки подань на нагородження), в 1964 році 480 осіб, в 1965 році 639 осіб, в 1966-му 525 осіб, в 1967-му 784 особи, в 1968-му 816 осіб і, нарешті, найбільше всього за ці роки в 1969-му – 946 осіб [1, с.331].

Пояснення подібній постійно зростаючій масовості нагороджень почесними званнями УРСР слід шукати у двох обставинах.

З одного боку відчутно змінилась на користь масовості сама практика нагороджень. Це пояснювалось тим, що М.С.Хрущов намагався будь-якими шляхами розширити свою підтримку як серед партійно-державного державного апарату та еліти наукової і творчої інтелігенції, так і серед широких верств населення міст і сіл. В умовах зниження рівня життя населення, зростання споживчих цін на продукти та постійного непродуманого реформування системи управління, коли особистий авторитет глави держави і партії значно знизився, саме практикою збільшення нагородження представників різних верств радянського суспільства Перший секретар ЦК КПРС намагався розширити базу особистої підтримки.

Подібна практика фактично нічого не коштувала, але без сумніву приносила достатньо значний пропагандистський та іміджевий ефект. При цьому варто зазначити, що використання нагородної системи як елемента підкупу є в тій чи іншій мірі характерним для переважної більшості держав різних часів.

Якщо взяти зачаткову М.С.Хрущовим практику збільшення кількості почесних звань (а УРСР, як «базова» для нього республіка, мала для лідера СРСР особливо велике значення), то вона почалася ще у минуле десятиріччя, після смерті Й.В.Сталіна. Однак найбільш активно цей процес проходив саме у 60-ті роки і навіть після відсторонення М.С.Хрущова від влади він не був зупинений. Новому, вже брежневському, партійно-державному керівництву СРСР (для якого УРСР також мала особливе значення) також надзвичайно вигідно було використовувати для збільшення свого впливу в республіці нагородну систему, в якій ключове місце посідав інститут почесних звань.

Першими новими почесними званнями цього періоду стало введення Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 17 травня 1960 року (був підписаний Головою Президії Д.Коротченком та Секретарем Президії А.Зленком) почесних звань Заслуженого винахідника і Заслуженого раціоналізатора Української РСР.

Цей Указ відкривав період значного збільшення кількості почесних звань у 60-ті роки і, крім того, в ньому містяться всі риси характерні для наступних Указів про введення нових почесних звань УРСР. Фактично саме цей Указ став зразком на ціле десятиріччя для підготовки аналогічних йому. Крім того, в ньому є надзвичайно цікаві моменти, які характеризують політичні реалії даного періоду.

Виходячи з цього, аналіз відповідного Указу та подальших змін до нього є важливим для розуміння розвитку всієї нагородної системи УРСР у цей період. Характерною є пояснююча преамбула згаданого Указу, схема якої й надалі використовувалася в аналогічних Указах: «З метою заохочення винахідників і раціоналізаторів у справі розробки і запровадження в промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт, зв'язок та інші галузі народного господарства цінних винаходів, відкриттів і раціоналізаторських пропозицій, що сприяють дальшому технічному прогресу виробництва» [2, Ст.117].

При цьому показово, що Указом фактично встановлювалась градація престижності почесних звань двох рівнів – йшлося про виготовлення золотих та срібних нагрудних знаків (зрозуміло, що золотий нагрудний знак повинен бути більш престижним): «Встановити почесне звання Заслужений винахідник Української РСР з врученням Грамоти і золотого нагрудного знака Заслужений винахідник Української РСР з врученням Грамоти і срібного нагрудного знака Заслужений раціоналізатор Української РСР» [2, Ст.117].

Ця градація достатньо логічна – винахідник у будь-якому випадку має більше значення, ніж раціоналізатор.

Указом також затверджувалося докладне

Положення про ці почесні звання, яке також надалі стало типовим для подібних нормативно-правових документів.

Пунктом першим встановлювалось, що ці почесні звання присвоюються виключно Президією Верховної Ради Української РСР.

Почесне звання заслуженого винахідника - авторам запроваджених у народне господарство винаходів, що мають важливе значення для дальшого технічного розвитку в справі розвитку винахідництва і впровадження винаходів у народне господарство.

Почесне звання Заслуженого раціоналізатора - авторам реалізованих раціоналізаторських пропозицій, що сприяють удосконаленню виробництва, підвищенню продуктивності праці, поліпшенню якості і зниженню собівартості продукції, а також особам, які мають заслуги в справі розвитку раціоналізаторського руху та у впровадженні раціоналізаторських пропозицій у народне господарство.

Особливо важливо відзначити, що Положенням чітко визначався порядок подання на присвоєння цих почесних звань, що слугувало подальшому унормуванню та уніфікації в цілому нагородної системи.

Згідно з текстом Положення присвоєння цих почесних звань проводилося «на подання рад народних господарств економічних адміністративних районів Української РСР, міністерств і відомств Української РСР, виконавчих комітетів обласних, Київської і Севастопольської міських рад депутатів трудящих разом із Українською республіканською радою професійних спілок та Українською республіканською радою Всесоюзного товариства винахідників і раціоналізаторів» [2, Ст.117].

Згадане Положення особливо цікаве тим, що у ньому вперше в тодішній нагородній системі як УРСР, так і в загальнорадянській йдеться про ради народних господарств (раднаргоспи), подання яких з цього часу до кінця хрущовського правління стає обов'язковим для будь-якого нагородження. При цьому привертає особливу увагу той факт, що авторами Положення саме раднаргоспи винесені на першу позицію, а вже за ними йдуть міністерства і відомства та виконкоми рад депутатів трудящих.

Без сумніву, цей момент мав велике політичне значення для М.С.Хрущова, який намагався зробити саме раднаргоспи основою своєї системи управління і основою для створення особисто йому відданої номенклатури.

Таким чином, ми бачимо у цьому, на перший погляд не надто важливому документі, надзвичайно цікаві моменти, що показують ключові елементи хрущовської політики, метою якої було встановлення за допомогою особисто відданої йому нової номенклатури повного контролю над країною.

Також важливо, що Положенням визна-

вався повний перелік документів, які повинні були додані до подання на нагородження почесним званням, що також ставало вагомим елементом загальної уніфікації нагородної системи республіки.

Визначалося, що повинні бути подані наступні документи: особовий листок по обліку кадрів, виробнича характеристика, копія авторського свідоцтва на винахід або посвідчення на раціоналізаторські пропозиції, а також обов'язково виписки з рішень організацій, які порушували клопотання про присвоєння почесних звань.

Було вирішено і питання позбавлення нагороджених почесного звання. Передбачалося, що це може зробити виключно Президія Верховної Ради Української РСР – тобто той самий орган, що й проводив нагородження.

У доданому до Указу Положенні було подано докладні описи золотого та срібного знаків, що були встановлені для цих нових почесних звань (також нагородженим видавалася Грамота).

Про значення, яке надавалось встановленню цих нових почесних звань та увазі партійно-державного керівництва до вдосконалення нагородної системи УРСР в цілому, свідчить той факт, що вже невдовзі в Указ від 17 травня 1960 року були внесені досить значні зміни.

29 вересня цього ж року вийшов Указ Президії Верховної Ради, що уточнював і вдосконалював попередній Указ, у тому числі й недостатньо пророблене питання про зовнішній вигляд нагрудних знаків для почесних звань.

Скажемо про найголовніші зміни, які вносив цей Указ до попереднього і вдосконалював положення про нещодавно засновані почесні звання. Стаття 1 попереднього Указу повинна була викладатися у такій редакції: «Встановити почесне звання Заслужений винахідник Української РСР з врученням Грамоти і нагрудного знака Заслужений винахідник Української РСР та почесне звання Заслужений раціоналізатор Української РСР з врученням Грамоти і нагрудного знака Заслужений раціоналізатор Української РСР» [3, Ст.311].

Були також суттєво редакційно змінені статті 3,4,5 попереднього Указу, що зробило його більш досконалим з позицій фалеристики та не залишало можливостей неточного трактування. Особливо важливим було те, що вправили неточність щодо нагрудних знаків для почесних звань (раніше не було зазначено, що золоті та срібні знаки робляться із різного металу). Надалі процес введення нових почесних звань, першими з яких стали почесні звання Заслуженого винахідника і Заслуженого раціоналізатора Української РСР, ставав дедалі активнішим і до кінця 60-х років Президією Верховної Ради було прийнято ряд відповідних важливих Указів.

Вже 16 грудня 1960 року було прийнято Указ (підписаний Головою Президії Д.Коротченком і Секретарем Президії А.Зленком) про встановлення почесного звання Заслуженого енергетика Української РСР. Як було сказано у мотивувальній частині Указу «для відзначення кращих працівників енергетичної промисловості».

Чому одним з перших у 60-ті роки було введено саме це почесне звання достатньо очевидно. Після відповідних рішень ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР енергетична галузь була визначена одним із головних пріоритетів розвитку народного господарства. Саме тому відразу виникла нагальна необхідність більшого морального заохочення працівників галузі, оптимальним варіантом для чого було введення відповідного нового почесного звання.

Зазначимо, що ця закономірність була незмінною й надалі – не тільки в 60-ті, але і в наступні роки, причому не тільки в економічній, але і в гуманітарній сфері. Коли по розвитку якоїсь сфери приймалися відповідні рішення партійно-державних органів, то у переважній більшості випадків Президією Верховної Ради невдовзі вводилося нове почесне звання.

У доданому до Указу Положенні було докладно розписано, за що саме будуть нагороджуватися новим почесним званням. Принагідно зазначимо, що всі Положення про почесні звання 60-х років виписані надзвичайно докладно, у більшій мірі ніж у попередній період, коли згадані нормативно-правові документи складалися більш лаконічно.

У п.2 Положення зазначалося що почесне звання присвоюється «робітникам відповідних професій та інженерно-технічним працівникам, які мають значні заслуги в розвитку енергетики Української РСР і, працюючи на електростанціях, в електричних і теплових мережах, відзначилися впровадженням нової техніки, передових методів праці, домоглися значних успіхів у виконанні і перевиконанні виробничих завдань, підвищення продуктивності праці і зниження собівартості електричної і теплової енергії та беруть участь у громадському житті» [4, Ст.429].

Як і раніше, у Положеннях про почесні звання Заслуженого винахідника та Заслуженого раціоналізатора чітко визначалося, хто саме може робити подання на нагородження: раднаргопси, облвиконкоми, міністерства і відомства профільних організацій.

Знову підкреслимо важливу політичну обставину цього переліку. На першому місці стоять створені за особистою ініціативою М.С.Хрущова раднаргопси (які радянський лідер намагався зробити однією з ключових ланок своєї системи управління), а лише за ними облвиконкоми, міністерства і відомства.

Нагрудний знак до цього почесного звання,

як і до всіх наступних у 60-ті роки, відповідав зразку, що було раніше встановлено для нагрудних знаків Почесного винахідника і Почесного раціоналізатора Української РСР.

8 травня 1962 року Указом було введено ще одне нове почесне звання – Заслужений шляховик Української РСР.

У тексті Указу було зазначено, що воно присвоюється «кращим робітникам провідних професій та інженерно-технічним працівникам, які працюють у шляхових органах, на будівництві й експлуатації автомобільних шляхів загального користування, в кар'єрних господарствах, ремонтних майстернях та на підприємствах, що належать шляховим органам, а також у проектних і науково-дослідних шляхових організаціях» [5, Ст.254].

Цікаво, що для цього почесного звання (що обумовлювалось специфікою шляхової сфери) було визначено незвичний дворівневий порядок подання на нагородження.

До Верховної Ради спільне подання робили Міністерство автомобільного транспорту і шосейних шляхів УРСР та Український республіканський комітет профспілки працівників зв'язку, робітників автотранспорту і шосейних шляхів.

У свою чергу до них подання робили раднаргопси, облвиконкоми та різні республіканські шляхові організації.

Звання заслуженого шляховика стало останнім в УРСР у хрущовські часи, однак процес впровадження нових республіканських почесних звань не став менш активним і при новому партійно-державному керівництві. Вже через рік після усунення М.С.Хрущова – 15 жовтня 1965 року від влади – вийшов новий Указ Президії Верховної Ради (за тими ж підписами, що й попередні) про встановлення почесного звання Заслуженого працівника культури Української РСР.

Як було сказано у п.1 згаданого Указу «для відзначення кращих працівників і активістів культурно-освітніх установ, художньої самодіяльності, видавництва, поліграфії, книжкової торгівлі, кінопрокату, радіомовлення і телебачення» [6, Ст.677].

Варто відзначити, що поняття культури у цьому документі, як бачимо, трактувалося достатньо широко, включаючи і сферу ЗМІ, кінематографа, поліграфії і видавництва.

У Положенні про порядок присвоєння цього почесного звання деталізувалося, хто саме може бути нагороджений – працівники палаців та будинків культури, клубів, парків, музеїв, бібліотек, будинків народної творчості, методичних кабінетів, кінотеатрів, кіноустановок, контор по прокату кінофільмів, видавництва, поліграфії, книжкової торгівлі, радіомовлення і телебачення, учасники художньої самодіяльності та громадські активісти у сфері культури,

які працювали у вищеперелічених організаціях.

Також чітко акцентувався ідеологічний момент нагородження. Підкреслювалося, що нагороджені повинні не тільки мати великі заслуги в розвитку радянської культури, але й заслуги в «комуністичному вихованні трудящих».

Також саме з цього почесного звання було визначено до самого закінчення радянського періоду чіткий порядок подання на нагородження. Починаючи з нього, право подання отримували виключно міністерства і відомства, перед якими вже порушували відповідні клопотання виконкоми обласних та міських (міст республіканського підпорядкування) рад депутатів трудящих. У свою чергу звертатись до згаданих виконкомів з поданнями могли районні та міські ради, партійні, профспілкові та інші громадські організації.

18 січня 1966 року було встановлено почесне звання Заслуженого юриста Української РСР. Це звання могло бути присвоєно «юристам з вищою освітою, які працюють не менше 10 років по спеціальності в органах суду, прокуратури, державної безпеки, охорони громадського порядку, в арбітражі, адвокатурі, на підприємствах, в установах та організаціях, мають значні заслуги в зміцненні соціалістичної законності та правопорядку» [7, Ст.16].

При цьому знову підкреслювався і суто ідеологічний момент. Умова активної участі у громадській роботі була визначена у Положенні як обов'язкова. Про заснування цього Почесного звання РАТАУ поінформував (проект повідомлення попередньо був погоджений в ЦК КПУ) наступним чином, у стислій формі чітко виклавши його суть. Процитуємо мовою оригіналу частину цього повідомлення інформаційного агентства УРСР: «Чтобы отметить высококвалифицированных юристов, имеющих значительные заслуги в деле укрепления социалистической законности и правопорядка, Президиум Верховного Совета Украинской ССР своим Указом от 18 января 1966 г. учредил почечное звание Заслуженный юрист Украинской ССР» [8, арк.126].

Що стосується всіх інших нагородних моментів – подання до нагородження, опису нагрудного знака тощо, то вони були вже повністю типовими.

Найбільш плідним у встановленні почесних

звань став 1966 рік, коли вже остаточно були ліквідовані хрущовські нововведення у системі управління і остання стала стабільною.

21 липня 1966 року встановлюється почесне звання Заслуженого працівника торгівлі, 25 серпня – Заслуженого меліоратора, а 20 грудня – Заслуженого механізатора сільського господарства Української РСР.

20 лютого 1967 року Указом Президії Верховної Ради суттєво розширюється коло осіб, які мають право на нагородження почесним званням Заслуженого працівника культури.

Однак головною подією цього періоду став підписаний 10 жовтня 1969 року Указ про почесні звання Української РСР. Окремого докладного аналізу потребує роль цього надзвичайно важливого для розвитку вітчизняної нагородної системи Указу щодо її унормування і уніфікації - зупинимось лише на темі заснування ним ряду нових почесних звань.

У преамбулі Указу було вичерпно сказано, що стало причиною значного збільшення кількості почесних звань: «В числі засобів морального стимулювання творчої активності трудящих у боротьбі за дальший розвиток економіки, науки і культури республіки почесні звання Української РСР набувають все більшого значення. З метою впорядкування раніше виданих нормативних актів про почесні звання Української РСР, а також поширення їх на працівників усіх галузей народного господарства, науки, культури, освіти, охорони здоров'я і служб побуту Президія Верховної Ради Української РСР постановляє...» [9, Ст.337].

Далі наводився повний перелік всіх почесних звань УРСР, ряд з яких було засновано саме цим Указом. Всього згідно з Указом було 30 почесних звань. А в доданому до Указу Положенні були чітко унормовані питання кому саме і за які заслуги може присвоюватись кожне почесне звання, а також інші питання, що стосувались нагородження. Також варто відзначити, що вперше офіційно затверджувався опис посвідчення до почесного звання.

У наступному десятиріччі кількість почесних звань в нагородній системі УРСР ще неодноразово збільшувалася, але це вже проходило у рамках змін до Указу від 10 жовтня 1969 року, що став завершальним етапом розвитку і розширення інституту почесних звань нагородної системи УРСР.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Українська фалеристика. З історії нагородної спадщини. (У двох книгах). Керівник авторського колективу Д.В.Табачник. Київ, 2004, Книга перша.
2. Відомості Верховної Ради УРСР. 1960. № 17
3. Відомості Верховної Ради УРСР. 1960. № 36
4. Відомості Верховної Ради УРСР. 1960. № 47
5. Відомості Верховної Ради УРСР. 1962. № 20
6. Відомості Верховної Ради УРСР. 1965. № 43
7. Відомості Верховної Ради УРСР. 1966. № 4
8. ЦДАВО України, Ф.5111, оп.1, спр.511
9. Відомості Верховної Ради УРСР. 1969. № 42

Стаття надійшла до редакції 13.09.2013

REFERENCES:

1. Ukrainska falerystyka. Z istorii nahorodnoi spadshchyny. (U dvokh knyhakh) (Ukrainian faleristika. History of heritage award. (In two books)). Kerivnyk avtorskoho kolektyvu D.V.Tabachnyk. Kyiv, 2004, Knyha persha.
2. Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (Supreme Council of the USSR). 1960. № 17
3. Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (Supreme Council of the USSR). 1960. № 36
4. Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (Supreme Council of the USSR). 1960. № 47
5. Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (Supreme Council of the USSR). 1962. № 20
6. Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (Supreme Council of the USSR). 1965. № 43
7. Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (Supreme Council of the USSR). 1966. № 4
8. TsDAVO Ukraine (TsDAVO Ukraine), F.5111, op.1, spr.511
9. Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (Supreme Council of the USSR). 1969. № 42

Воронін Віктор Миколайович – кандидат історичних наук, перший заступник голови
Державна архівна служба України
Адреса: 03110, м.Київ, вул. Солом'янська, 24
E-mail: vvoronin@archives.gov.ua

Voronin Viktor Mykolaiovych – PhD in history, first deputy chairman
State archival service of Ukraine
Address: 24, Solom'ianska Str., Kyiv, 03110
E-mail: vvoronin@archives.gov.ua